

*Prethodno priopćenje/
Preliminary communication*
Prihvaćeno: 9.1.2017.

Doc. dr. sc. Marjan Ninčević,
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
mnincevic@hrstud.hr

Ino Hosni, mag. educ. croat.
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
ihosni@hrstud.hr

RAZVOJ STARORIMSKOGA SUSTAVA ODGOJA I OBRAZOVANJA

Sažetak: *Rimski je odgoj od početaka bio povezan sa svakodnevnim i praktičnim životom. Razdoblje relativno autohtonoga rimskoga odgoja prestaje sve većim utjecajem grčke kulture, a iduća stepenica razvoja nastupa transformacijom Republike u Carstvo. Razvidna je i povezanost rimske književnosti i odgoja. Rimski su pisci nastojali pisati s ciljem da istovremeno zabave, ali i pouče čitatelja, u čemu je najuspješniji bio Vergilije. U ovom ćemo radu pružiti pregled povijesti i razdoblja rimskoga odgoja, počevši od prikaza načina na koji su stari Rimljani odgajali i vrednota koje su odgojem promicali.*

Ključne riječi: *odgojne vrednote, rimski književnici, rimski odgoj*

1. Uvod

Odgoj je po prirodi konzervativan jer svaka generacija čuva u određenoj mjeri odgojne vrijednosti prethodne generacije, ali je istovremeno i progresivan jer svaka generacija unapređuje odgoj novinama svoga vremena te otvoren prema vanjskim utjecajima i kulturama. Rimski se odgoj uvelike oslanja na tradiciju i konzervativan pristup kada je u pitanju preuzimanje odgojnih vrijednosti i promicanje odgojnih ciljeva poput praktičnosti, skromnosti, konkretnosti, efikasnosti. Progresivan je u smislu konstantnoga unapređivanja, od vojnoga odgoja, koji je bio sklon učestalim reformama i prilagodbama i zahvaljujući kojemu je Rim bio najveća onodobna sila, pa do odnosa odgoja i književnosti – gdje Horacije među prvima definira smisao i zadaću pisca, a to je da čitatelju svojim tekstom pruži nasladu u čitanju, ali ga istovremeno pouči nečemu novomu i korisnomu. Pisati zabavno i razumljivo, ali istovremeno poučno glavna je svrha rimske poetike, stoga ćemo prikaz odgojnih vrednota u ovom radu temeljiti na djelima najvećega i najpoznatijega rimskoga pisca, pjesnika i odgojitelja – Vergilija. Rimski je odgoj uvelike otvoren i podložan utjecajima ostalih kultura, etrušćanske u počecima, a zatim kulturno fasciniran i osvojen od strane Grka.

2. Obiteljski odgoj u starom Rimu

Postoje tri razdoblja u povijesti staroga Rima, kako navodi Mate Zaninović u Općoj povijesti pedagogije (1988), to su razdoblja Rodovskog Rima (8. – 6. st. pr. Kr.), Rimske Republike (6. – 1. st. pr. Kr.) i Rimskog Carstva (od 30-tih godina pr. Kr. – 476. godine pr. Kr.). Najstarije je rimsko društvo cijenilo temeljne vrline koje su odraz ljubavi prema zemlji i radu: umjerenost (*frugalitas*), ozbiljnost (*gravitas*), hrabrost, upornost i čvrstoća karaktera, smisao za legalitet, kult predaka (*mos maiorum*) i pobožnost (*pietas*). Pobožnost je uključivala osjećaj poštivanja roditelja, predaka, domovine i bogova, a taj je osjećaj proživljavao cijeli život rimskog građanina, učvršćivao očev autoritet i davao mu sakralni karakter podložnosti pojedinca zajednici koji je Rimljanina kao pojedinca činio imunim na suprotstavljanje državnoj zajednici (Krasić, 2013).

Patria potestas

Prirodna je sredina ljudskog, kulturnog, nacionalnog i vjerskog odgoja bila obitelj u kojoj je glava bio otac – *pater familias*. On se brinuo za ženu i djecu, najamnike, sluge i robove, njegovao je kult predaka i nacionalne tradicije (Krasić, 2013). *Pater familias* je prema Rimskom pravu (Eisner, Horvat, 1948) imao potpunu vlast nad svim članovima obitelji koja je uključivala vlast nad vlastitom ženom ako je s njim živjela u braku (*manus*), nad djecom i daljnjim potomcima ako su rođeni u valjanom rimskom braku, nad vanbračnom, a naknadno ozakonjenom (legitimiranom), kao i nad usvojenom djecom, zatim nad ženama svoje djece i daljnjih potomaka (unuka, praunuka), ako su živjele u braku, te nad slobodnim osobama iz tuđe obitelji koje su se kod njega nalazile *in causa municipi*, tj. u slučaju kada bi ih njihov prvotni pater familias prodao.

Stjecanje spoznaja i znanja

Obitelj i patrijarhalno društveno uređenje bili su od velike važnosti u starome Rimu, stoga je i prvotno obrazovanje djeteta usmjereno na obiteljsku zajednicu (Gwynn, 2011). Iako je otac imao neograničenu moć, ipak je i majka imala značajnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu djeteta (Vyhor prema Dzhurynskyy, 2011). Žena je mužu također pomagala u obvezama, a mnoge su od njih po svojim vrlinama ušle u legendu što upućuje na važnost njihove uloge u obitelji i društvu (Krasić, 2013). Majka je učila dijete prve molitve i poticala u njemu vrline. Brinula se o muškom djetetu do njegove sedme godine života, kada je brigu preuzimao otac, dok su ženska djeca bila pod kontrolom majke sve do udaje te su od nje učile voditi kućanstvo. Roditelj se potpuno poistovjećivao s likom odgojitelja koji mu je trebao usaditi i razviti kult obitelji, zemlje i države, tj. bespogovornog pokoravanja državnim zakonima (Krasić, 2013). Tako je, pod očevim nadzorom, dijete počelo učiti ono što svaki zemljoposjednik mora znati – kako se obrađuje zemlja i kako se od nje živi, nadziralo je robove koji je obrađuju, savjetovalo zakupnike i upravitelje.

U Rimljana je umijeće obrađivanja polja jedna od glavnih instanca učenja. Nije se radilo samo o stjecanju čisto tehničkih spoznaja, nego o razvijanju aristokratsko-zemljoposjedničkih osobina. Dijete je moralo naučiti da su dokolica, nemar i luksuz štetni. Davali su mu se primjeri starih radišnih konzula i diktatora koji su bili protivnici bilo kakve lijenosti (Krašić, 2013). Rad na polju i brigu oko zemlje nisu zanemarivali, već su ga naprotiv smatrali važnim, a praktični fizički rad koji su Grci prezirali i smatrali sramotnim Rimljani su smatrali poželjnom i vrijednom vrlinom. Ozbiljnost je tražila da se iz odgojnoga programa izbace ples i glazba, a u Rimu je uloga glazbe bitno drugačija od one koju je ona imala u Grčkoj. Glazba se izvodila isključivo u okviru javnih svečanosti i na gozabama. Njena je osnovna zadaća bila veličanje snage i sjaja države, a sporedna zabava imućnih rimskih građana. Zanimanje je za glazbu kasnije poraslo jer su se glazbom, osim obrazovanih robova, aktivno počeli baviti i rimski patriciji, no ona nije imala posebno značenje za odgoj. Kvintilijan ističe kako se glazbu treba poučavati, ali da je ona u odgoju potrebna samo kao pomoćnica vještine govorenja (Svalina, Bognar prema Chailley, 2014).

Suprotno umjetničkomu i intelektualnomu učilo se ono praktično (jahanje, plivanje, hrvanje, rukovanje oružjem), a u skladu sa znanjem starijih i čitanje, pisanje te računanje (Zaninović, 1988). Sve su to djeca učila promatranjem. Plinije mlađi u svojim pismima (VIII. I, 4. – 6., prema Wilkins) piše kako je bio običaj od starina da djeca uče od starijih, ali ne samo pomoću ušiju (dakle slušajući što im se govori), već i pomoću očiju (usvajanje znanja promatranjem) kako bi naučili što će u budućnosti morati raditi i kako bi jednoga dana to znanje dalje prenijeli na svoje potomke. Plinije piše kako je svako dijete imalo svoga oca kao instruktora, a za djecu koja nisu imala oca uzvišeni i priznati Rimljanin je preuzimao ulogu instruktora. Također se može iščitati kako je znanje koje su stjecali bilo više praktično i moralno nego intelektualno. Upravo je ta praktičnost te prizemljenost, poštivanje rimskih običaja i *mos maioruma* (dakle poštivanje starih običaja, tradicije, načina života i svega onoga što je bilo vrijedno prenijeti na potomke) glavna odrednica rimskoga odgoja i obrazovanja prije utjecaja grčke kulture.

Tjelesni odgoj

Rimsko je poimanje tjelesnoga odgoja bilo drugačije od onoga grčkoga (Pranjić, 2015). Dok je za grčke mladiće glavni motiv atletskoga vježbanja bilo razvijanje natjecateljskoga duha, za rimske je mladiće to bilo očvrstnuće tijela toliko potrebnoga za obradu zemlje i vojnički poziv. Tjelesni se odgoj razlikovao u odnosu na uzrast djeteta. Djeca su vježbala jahanje na trstici (*equitare in arundine longa*), igranje s obručem (*graecus trochus*), igrom orasima, igrom sa štakama ili skakanjem preko leđa drugoga, a odrasli su mladići trčali, jahali na konjima, bacali koplja, išli u lov, a kasnije su oponašali i gladijatorske borbe. Za Grka je borbenost bila znak viteštva, a za Rimljanina je imala sasvim praktičnu korist. Njegova je gimnastika služila boljem rukovanju oružjem i osposobljavala ga za prkošenje vremenskim nepogodama (Krašić, 2013). Ni rukovanje oružjem nije imalo svrhu u samom sebi, nego je služilo

za obranu domovine i izvršavanje vojničke zadaće. Rimski je dječak uz oca učio ne samo upravljati imanjem, nego i uvježbavati vojničke vještine na Marsovu polju i sudjelovati u radu senata te na obiteljskim svečanostima gdje su mu se stavljali pred oči primjeri slavni predaka. Mladi je Rimljanin u šesnaestoj godini prolazio svojevrsan obred odrastanja. Naime, mladić je odložio togu s crvenim rubom (*praetekstu*) koja je bila simbol dječastva te je obukao čistu togu bijele boje (*virilis ili pura*) kao znak muževnosti i zrelosti nakon čega se upisivao u *libri iuniorum* te je u pratnji otišao prinijeti žrtvu bogovima na Kapitolu. Tim je činom mladić postao građaninom u punom smislu riječi. Prije vojne službe, godinu je dana kao početnik bio u javnoj službi bez očeve pomoći, nakon toga je slijedila vojna služba. Na početku je bio običan vojnik pod zapovjedništvom iskusnog ratnika koji ga je poučavao ratničkim vještinama, da bi nakon toga uslijedila časnička karijera. Mladić je učio slušajući jer se smatralo kako će, naviknuvši se slušati, naučiti i zapovijedati. Prisustvovanjem na senatskim sjednicama i pučkim sastancima polako se osposobljavao za rukovođenje javnih poslova. Svoje uzore u obavljanju poslova mladić je tražio u uzornom državniku ili pravniku od kojega je učio zakonitosti i pravo te je s njim pohađao političke skupštine i sudske rasprave. Ovakav je odgoj od starine bio tipičan za rimsku aristokratsku mladež te nije predviđao nikakav organizirani odgojni sustav. Osnovnu kulturnu izobrazbu, koja je uključivala čitanje, pisanje i računanje, dijete je dobivalo u kući. Zato u starom Rimu nije postojala škola kao organizirana ustanova. Budući da svi očevi nisu imali vremena, a vjerojatno ni dovoljno znanja, pretpostavlja se da je barem od IV. st. pr. Kr. morao postojati neki oblik škole (Krašić, 2013).

3. Otvaranje škola i grčki utjecaj

Osnivanju škola dala su velik poticaj uspješna vojna osvajanja južne Italije (Velike Grčke), Sicilije, Makedonije, Grčke, Pergamskog kraljevstva i Egipta. Osvajačko širenje Rima po zemljama Sredozemlja, osobito na Makedoniju i Grčku, pridonijelo je promjenama u rimskim običajima i ponašanju (Krašić, 2013). Ishod tih događanja bila je velika civilizacijska i kulturna osmoza praćena helenizacijom Rima i romanizacijom Grčke.

Prve javne osnovne škole (*ludusi*) počinju se otvarati u doba Rimske Republike. U njima su nastavni predmeti bili isti kao i u obiteljskom odgoju. Djeca su kretala u školu sa sedam godina i u njoj su učila čitati, pisati i računati te je dodan i Zakonik dvanaest ploča. U to se vrijeme nisu gradile škole, već se nastava održavala u nekoj zgradi ili hodnicima hramova. Čitanje se učilo sricanjem, a pisalo se na povoštenim drvenim pločicama (*tabulae ceratae*) te pisaljkom (*stilusom*). Računalo se pomoću prstiju ili korištenjem abaka. Učitelj osnovne škole zvao se *litterator*, *primus magister*, *magister ludi* i *magister ludi litterarii* (Pranjić, 2015). Budući da je obično bio rob, njegova služba nije bila osobito cijenjena. Plaćali su ga polaznici škole te je trebalo tridesetak đaka da bi se učiteljeva plaća mogla usporediti s plaćom kvalificirana radnika. Nastava je počinjala u zoru i trajala je neprekidno do podne. Nastava se prekidala samo preko ljeta i državnih praznika. Ženska su djeca također bila obuhvaćena školskim programom, no po mogućnosti u privatnim školama (Krašić, 2013). Djecu se odgajalo da budu čestita, skromna i umjerena te se nastojala razviti

hrabrost i jaka volja, što je predstavljalo oblik starorimskoga republikanskoga odgoja. Cilj je takvoga odgoja bio odgajanje djece za ispunjavanje građanskih dužnosti i za odanost Republici. Djeci se pričalo o životu i borbama znamenitih predaka, o bitkama i njihovim herojima te se često posjećivalo Forum, Senat i vojne logore rimskih legionara. U tim se prvim godinama republikanskoga Rima odgoj nije puno razlikovao od onoga prijašnjega jer je i dalje bio stvar obitelji, ali je poseban državni činovnik, zapravo cenzor, pazio da se ne prenose štetni običaji.

Nakon punskih ratova u Rim je pristiglo mnogo robova i veliko bogatstvo, zbog čega se Rim pretvorio u robovlasničku državu. Kako se širilo bogatstvo i moć aristokracije te bogatih plebejaca mijenjale su se i neke vrijednosti koje su Rimljani do tada imali. Počeo se prezirati fizički rad (Zaninović, 1988), djecu počinju odgajati Grkinje kao dojilje i dadilje, a učeni grčki robovi postaju pedagozi. Počinju se separirati aristokratska djeca od djece plebejaca. Ona se više nisu slala u elementarne škole, već su osnovnu nastavu organizirali u obitelji uzimajući kućne učitelje. Širi se utjecaj grčke kulture, grčki jezik postaje jezik otmjenog svijeta, učenih, obrazovanih i poslovnih ljudi, proučava se grčka filozofija te se u rimske škole uvodi grčka literatura.

Djeca patricija pohađala su gramatičke škole u kojima je predavao profesor koji je bio na višoj cijeni i bolje plaćen u odnosu na učitelja osnovne škole. Tu su se učili grčki i latinski jezik, potom deklamiranje, čitao se Homer i druga djela grčke literature kao i djela Vergilija i Horacija. U gramatičkim je školama započinjalo obrazovanje govorničkih vještina, čitalo se naglas, vježbala se jasnoća govora i zahtijevala se izražajnost. O shvaćanju važnosti obrazovanja govori Ciceron, najpoznatiji rimski pisac i govornik: „Učitelji i odgajatelji trebaju dobro ispitati psihičke sposobnosti i osobine svakog odgajnika te prema tome i pristupati. Budemo li tako svakog obučavali prema njegovim osobinama, to će se učenici, usprkos svojim međusobnim različitostima, svaki u svojem načinu odlikovati.“, potom Seneka, rimski filozof te Neronov učitelj i odgojitelj koji je rekao kako ne treba učiti za školu, već za život te da učitelj poučavajući druge i sam uči (Zaninović, 1998: 41). Odgoj govornika shvaćao se vrlo ozbiljno jer je govornik, osim dobrog govora, trebao odlično poznavati literaturu da bi znao valjano i na pravom mjestu citirati. Retorika je kao školska disciplina doživjela osobit procvat u I. st. pr. Kr. Profesori retorike (*rethores latini*), kao i u Grčkoj, predavali govorničko umijeće pridajući osobitu važnost pravilima i tehnikama navike koje je s vremenom trebalo steći. Kako bi se govornicima osigurao još kvalitetniji odgoj kasnije su se počele otvarati i retoričke škole. U njima se učila filozofija, građansko pravo, matematika, astronomija i glazba (Zaninović, 1988). Prvu retoričku školu otvorio je 94. pr. Kr. Lucije Plocije Gal (*Lucius Plotius Gallus*), demokrat, Marijev pristaša, ali je već sljedeće godine, po zapovijedi aristokratskih cenzora, bila zatvorena (Krašić, 2013).

U doba Rimskog Carstva privatne su škole postale državnima. Veća se pažnja posvećivala obrazovanju, a učitelji su, kao carski činovnici, ostvarivali mnogo veća prava i veće plaće. Rimski su carevi pretvarali tada škole u oruđe svoje vladavine. Glavni je cilj odgoja bio odgoj činovnika koji će održavati rimsku vlast i Rimsko Carstvo. O odgoju u doba Rimskog Carstva govori rimski pisac i učitelj govorništva Marko

Fabije Kvintilijan u svom djelu *Obrazovanje govornika* (Svalina i Bognar, 2013). Kao osnovni cilj odgoja on ističe odgoj idealnoga govornika. Govornik bi po njemu trebao imati ove dvije osobine – poštenje i čestitost: „Dobrim ljudima, naprotiv nikada neće nedostajati lijepih riječi, uvijek će moći pronaći najbolje misli. Samo dobar i pošten čovjek može biti dobar govornik. Tako je najvažnije svojstvo govornika moć rasuđivanja.“ (Kvintilijan 1985: 490, prema Svalina i Bognar, 2013: 6).

Međutim, zahtjev da dobar govornik bude ujedno i dobar čovjek također je djelomično nastao zbog poznate rimske potrebe za praktičnim i iskustvenim. Kvintilijan objašnjava da je cilj govornika uvjeriti sudca u istinitost i pravednost, a zasigurno će u tom biti bolji dobar čovjek nego loš. Razumije se da će dobar čovjek češće govoriti ono što je istinito i pravedno, da će na sudu biti vjerodostojniji, svojom čestitošću i čašću će stajati iza onog što govori. Dobroga govornika karakterizira umjeren život oslobođen poroka, požuda i uživanja jer mu tako ostavlja vremena za bavljenje znanstvenim radom (Kišiček, 2011).

Nastavni se program rimskih škola postupno smanjivao u prvim stoljećima kršćanske ere. Rimljani su sve manje učili grčki. Posljednji su se rimski carevi više brinuli o religijskom karakteru nastave te su za nastavnike postavljali kršćane, uglavnom svećenike, pa je postepeno počeo prevladavati religijski karakter školstva i nastavnoga sadržaja što se nastavilo do srednjega vijeka.

4. Rimski književnost

Pregled razdoblja rimske književnosti

Književnost je u starom Rimu bila iznimno važna, prije svega zbog proučavanja govorničtva. Govorničtvo nije bilo „svrha samom sebi“ kao što je to bilo u antičkoj Grčkoj, već je govorničtvo bila nužna praktična vještina. Kao što ratnik treba znati rukovati mačem, vitlati praćkom i bacati koplje da bi se proslavio na bojnopolju, tako i svaki čestiti rimski građanin treba ovladati umijećem govorničtva kako bi branio svoje stavove u senatu, poznao zakone i ishodio prava u parnicama, uspješno upravljao imanjem i poslovima ili u vojnim pohodima, motivacijskim govorima i bodrenjem raspirio želju za borbom i pobjedom kod svojih suboraca, u čemu su posebno vješti bili Gaj Marije i Julije Cezar.

S odgojnoga aspekta rimska književnost zauzima značajnu ulogu. Ona je na neki način posredovala unos grčke kulture u temelje europske književnosti, ali je ostavila i dubok vlastiti trag, prvenstveno djelovanjem značajnih književnika poput Plauta, Cicerona, Vergilija, Horacija, Ovidija, Apuleja i drugih bez kojih bi današnji školski kurikulum bio nezamisliv, ne samo zbog proučavanja rimske književnosti radi nje same, već i činjenice da su rimski pisci dalekosežno utjecali na razvoj europske književnosti i misli u razdoblju renesanse, prosvjetiteljstva, klasicizma, romantizma jer *ars longa vita brevis* – umjetnost je duga, a život je kratak.

Slično kao i rimski odgoj, rimsku književnost možemo podijeliti u nekoliko razdoblja (Vratović, 2008). O prvom razdoblju ili ranoj fazi (7. st. pr. Kr – 240. g. pr. Kr.) rimske

književnosti nije ostalo mnogo zapisa. To početno razdoblje karakterizira produkcija rimskih književnih oblika poput tužaljki, pastirskih igara, hvalospjeva bogovima i junacima, obrednih pjesama, lakrdija, slava junacima, nadgrobnih natpisa i pjesama, pravnih spisa i slično. Takve su književne forme pratile i rimski način koji je bio jednostavan, praktičan i efikasan, vezan uz obavljanje poslova i pošten obiteljski život.

Drugo ili arhaisko razdoblje (240. pr. Kr. – 80. pr. Kr.), obilježeno je osvajačkim širenjem Rima, što je pridonijelo promjenama u rimskim običajima i ponašanju. Ishod tih događanja, prema Stjepanu Krasiću (2013), bila je velika civilizacijska i kulturna osmoza popraćena helenizacijom Rima te romanizacijom Grčke. Kako piše Vlado Pandžić, u knjizi „Književnost u starom rimskom odgoju“ (1990), pobjednici Rimljani prihvatili su kulturnu nadmoć pobijeđenih koju će neizmjerljivo štovati najveći rimski umovi. O utjecaju grčke kulture na Rim najbolje je u stihovima opjevao Horacije u poslanici Augustu:

*Grčka je svladana bila, no pobjednika svog svlada
pri tom umijeća, ko uzvrat, u seljački unese Lacij.
Tako nakostriješen splasnu saturijac, zbrisa čistoća
otrovni gad: ali za dug još vijek ipak ostade dalje
i još ostaje danas trag seoskog nekad života.*
(Kvint Horacije Flak, Epistule, II. 1.: 156–160)

U arhaiskom razdoblju javljaju se prve obrade grčkih drama, a od svih dramskih oblika Rimljani su najviše voljeli komediju. Tit Makcije Plaut (251. – 184 g. pr. Kr.) ismijao je hvalisave vojnike, škrte i pohotne starce, lakovjerne djevojke, naivne mladiće, rastrošne plemiće i smijehom je ocrtao sve mane rimskoga društva. Uzbudljivim i humorističnim dijalozima, epizodama i raspletima, udario je temelje i znatno utjecao na razvoj europske književnosti, posebno renesanse i klasicizma.

U trećem razdoblju rimske književnosti (80. g. pr. Kr. – 14.), ugledni su Rimljani oduševljeni Grčkom. Bogati su mladići odlazili u Grčku na školovanje i poučavanje u retorici, grčki su robovi na cijeni kao učitelji, a Rimljani su oduševljeni grčkim piscima i umjetnošću pa je svaka uglednija i imućnija rimska obitelj nastojala djeci pružiti adekvatno obrazovanje koje je podrazumijevalo poznavanje grčkoga jezika, umjetnosti, filozofije i života. I same gramatičke škole u Rimu poprimaju sve više formu i oblik po uzoru na grčke. Budući da rimska književnost tada još uvijek nije imala velikih i originalnih vlastitih djela, koja bi mogla parirati grčkima, Rimski gramatičari sve više daju prednost „grčkomu gradivu“ u odnosu na Rimsko, što je naravno posljedično uvelike utjecalo na stavove budućih govornika. Takvu je naobrazbu stekao i Marko Tulije Ciceron (106. – 43. pr. Kr.), slavni rimski govornik, političar, filozof, književnik i pedagog. Razdoblje njegova djelovanja označavamo kao Ciceronovo doba (80. – 30. g. pr. Kr.) unutar zlatnoga razdoblja rimske književnosti. Iako je iznimno cijenio grčku umjetnost, govornike i kulturu upozoravao je ugledne sugrađane o opasnostima pretjerane fasciniranosti grčkim.

U strahu od gubljenja rimske autentičnosti i sve veće nepotrebne kontaminiranosti odgoja zagovarao je prednost u proučavanju i vrednovanju rimskih autora

pred često neutemeljeno glorificiranim grčkim. Pokušavao je svojim govorima otrijezniti Rimljane od pretjerane opijenosti grčkim jezikom i vratiti primat latinskoga u rimski odgoj i obrazovanje. Rimljane koji ne poznaju rimsku književnost Ciceron u svom djelu *O krajnostima dobra i zla* naziva „neobrazovanima“: „(...) Znao sam vrlo dobro Brute, kada sam prenosio u latinsku književnost ono što su filozofi najvećeg duha i izvanredne učenosti obrađivali na grčkom jeziku, da će ovaj moj rad naići na raznovrsne zamjerke. Nekim, i to dosta obrazovanim, ne sviđa se uopće ovo naše zanimanje filozofijom. Drugi ga toliko kude, ako se umjerenije njime bavi. Oni, naime, misle da se ne bi smjeli u nj utrošiti ni toliko mara ni truda. Naći će se i takvih, i to osobito onih koji svoju obrazovanost zahvaljuju grčkoj književnosti, pa podcjenjujući latinsku, govore da više vole svoj napor i trud utrošiti na čitanje grčkih knjiga. (...) Biti potpuno neupućen u naše pjesnike, znak je krajnje duševne učmalosti ili izopačenog ukusa. Po mom mišljenju nisu dovoljno obrazovani oni koji ne poznaju naše stvari. Zar ne čitamo sa istim zadovoljstvom. (...) Da to samo ne bude u gaju kao i odgovarajući tekst na grčkom; zar nam se neće svidjeti Platonovi dijalози o dobrom i blaženom životu izloženi na latinskom jeziku. (...) Ako Grci čitaju grčke pisce koji o istim temama na različit način raspravljaju, zašto naša publika da ne čita naše pisce?“ (Ciceron, 1975:9).

I dok je Ciceron deklamirao u Senatu te bio aktivan u politici, govorništvo, filozofiji, odgoju i književnosti jer *poeta nascitur, orator fit* – pjesnik se rađa, a govornik se stvara - u isto se vrijeme u Rimu rodio Gaj Valerij Katul (84. – 54. pr. Kr.), liričar i prvi veliki rimski pjesnik. Uglavnom je pjevao o ljubavnim jadima, nasladama i Amorovoj nestašnosti. Svojim je stihovima utjecao na mnoge europske liričare, posebice iz razdoblja romantizma.

Ciceron je bio izrazito cijenjen u Rimu. Unatoč izvrsnim i priznatim govorničkim sposobnostima, na političkom polju nije imao toliko uspjeha, budući da se svrstao među zagovornike opstanka Republike nasuprot Cezarovoj stranci koja je nakon dugogodišnjih građanskih ratova izvojevala pobjedu i Republiku preobrazila u Carstvo.

Upravo u vrijeme carskoga zlatnoga razdoblja ili Augustova doba (30. pr. Kr. – 14. g. n. e.) rimska je književnost bila najplodonosnija. Iz Vergilijeva je pera proistekao rimski nacionalni ep *Eneida*, Horacije piše poslanice i savjetuje sugrađane o mnogim važnim pitanjima, Ovidije (43. pr. Kr. – 18. g. n. e.) piše *Metamorfoze* da bi kasnije, žaleći za izgnanstvom i hudom sudbinom, oplakao svoje nevolje nostalgičnim *Tužaljka* i *Poslanicama iz Ponta*. Vergilije i Horacije okupljeni oko pobjedničke Oktavijanove strane, pod patronatom i protekcijom Oktavijanove desne ruke – Gaja Mecene, osim umjetničkog dobiše i odgojni zadatak jer *amat victoria curam* – pobjeda donosi brige – a te su brige bile (pre)odgojne prirode. Naime, trebalo je „probuditi“ i „pomiriti“ narod nakon dugih iscrpnih građanskih ratova te „preodgojiti“ i potaknuti na plodonosan poljoprivredni i obrtnički rad jer je jedino rad generator bogatstva i nositelj razvoja države. Pjesnici su također svojim djelima trebali puku usaditi osjećaj identiteta, pripadnosti i nacionalnoga ponosa, i uspjeli su. U zlatnom se razdoblju „rodila“ *Eneida* i rimska je povijest dobila svoju legitimnost. Zbog njegove odgojne uloge, Vergilija ćemo posebno obraditi u trećem dijelu ovoga poglavlja.

U četvrtom ili srebrnom razdoblju rimske književnosti, proporcionalno širenju granica carstva, javlja se sve više književnika iz uređenih provincija. Putovi su iz Bilbilusa u Španjolskoj doveli u obećani grad Marka Valerije Marcijala (45. g. n. e. – 104. g. n. e.), koji se proslavio pisanjem epigrama i ostavio najdublji trag u srebrnom razdoblju.

U petom razdoblju ili razdoblju propadanja (117. g. n. e. – 524. g. n. e.), rimski pisci većinom pokušavaju radom što više naličiti onim grčkim. Rim sve više propada, a kršćanstvo postaje vladajućom religijom. Sjaj se rimske književnosti gasi, a polako počinje plamtjeti ranokršćanska. Zbog samovolje raznih careva to je razdoblje obilježilo i ograničavanje *sincentia poeticae*, tj. pjesničkih sloboda, cenzuriranjem tekstova za koje se smatralo da bi mogli „naštetiti“ čitateljevu moralu.

U navedenom razdoblju Apulej (3. st. n. e.) piše *Zlatnog Magarca*, po nekim teoretičarima suvremene književnosti prvi pravi svjetski roman. Taj je složeni epski oblik evoluirao od epa. Možemo li zamisliti današnje školstvo bez romana? On nije samo umjetničko ostvarenje, već i vrijedno didaktičko sredstvo. Sredinom devetnaestoga stoljeća roman je bio glavni instrument za preodgoj hrvatskoga građanstva (Šicel, 1990). August Šenoa piše kako će zahvaljujući romanu preodgojiti hrvatsko građanstvo i potaknuti ga da umjesto tekstova na njemačkom većim žarom prionu čitanju domaće literature i napokon počnu percipirati hrvatski književni jezik kao svoj.

Pregledom književnih razdoblja stekli smo uvid u kronološki okvir razvoja rimske književnosti, a sve kako bismo lakše razumjeli spregu rimskoga odgoja, obrazovanja i književnosti. Iako je zbog svoje funkcionalnosti govorništvo u Rimu bilo na cijeni, ipak *verba volant, scripta manent* – riječi lete, zapisano ostaje. Riječi kao izrazi govornika same po sebi ne predstavljaju ništa, brzo se zaborave ako nisu zapisane. „Ono zapisano“ – to je književnost, živi svjedok prošloga vremena. Zadaća je književnosti, kao umjetnosti riječi, pomoći nam u razumijevanju rimskoga života, običaja, navika i odgoja, a to ćemo obraditi u sljedećim poglavljima.

Književnost i odgoj u djelima Publija Vergilija Marona

Iz Vergilijeva pera proizišao je najslavniji hvalospjev rimske povijesti, rimski nacionalni ep *Eneida*. Hvalospjev je to o postanku Rima i rimskoj veličini napisan u dvanaest pjevanja. Međutim, prije nego krenemo u njegovu razradu s odgojnoga aspekta, za nas su jednako važna i ostala Vergilijeva ostvarenja – *Ekloge* i *Georgike*. Koloman Rac je u predgovoru o djelima Publija Vergilija Marona napisao:

„Građanski su ratovi urodili groznim posljedicama. Mnogo je sela izgorjelo, mnogo je kuća opustjelo; plodna su polja prerasla u travu i drač, cvjetne je livade pokrilo polomljeno oružje i kosti. Seljaku omrzne posao, a vojnik ne mari objesiti mač pa uhvati plug i motiku. Zakon gubi snagu, a kruta se sila svud brani. Ljudi sa sela sele u grad, dangube u kazalištu i cirkusu, a tuđe se žito i vino uvozi u Italiju. Sada je na glavarima bio red, da državu pridignu iz rasula. Trebalo je ne samo silom, nego i milom djelovati na narod; trebalo je naći čovjeka, koji će u ljudima probuditi ljubav

k rođenoj grudi i volju za gospodarstvo. Mecena desna ruka Oktavijanova, povjeri zadaću Vergilu. Ta on je odrastao na selu; on je prozreo i opjevao već ljepotu prirode i seoski život.“ (Rac, 1994: 17).

Vergilije je odabran za „preporoditelja“ Rima i Carstva. Ako za Homera kažemo da je odgojitelj cijele Grčke, onda isti epitet možemo pripisati i Vergiliju kao odgajatelju Rima. Već je svojim životom odavao autoritet i vjerodostojnost uzornog i čestitog odgojitelja. Živio je umjereno, uživajući u blagodatima mirnoga i plodnosnoga seoskoga života, a osim u pisanju, zadovoljstvo je pronalazio u vlastitom znoju obavljajući poslove oko poljoprivrednoga imanja. Inspiraciju je crpio iz rada i života, a praktične spoznaje o životu na selu dotjerao je pjesničkim umijećem i oblikovao u stihove s ciljem da čitatelja potakne i ohrabri za čestit rad. Strane su mu bile zabave i vino, a veličao je krepost i miran obiteljski život. Vjerodostojnost pisca i odgojitelja bila je osobito važna u starom Rimu. Onaj tko je pisao o odgoju i propovijedao čestit život sam ga je trebao posvjedočiti. Tako misli i Kvintilijan kada kaže kako dobar govornik treba biti i dobar čovjek. Od Oktavijanova doba pa nadalje, poprsje Vergilijevo i Horacijevo krasilo je gotovo svaku gramatičku školu u starome Rimu. Zadaća je učenika bila naglas čitati njihova djela; prvo je čitao učitelj, a zatim učenici naizmjenično. Vodio se računa o pravilnom izgovoru, pauzi, intonaciji, naglašavanju poante, dinamičnosti kao i fluentnosti govora, što je ovisilo o kontekstu i sadržaju teksta. Učenik je morao savladati pravila pjesničke interpretacije, utkati u reprodukciju teksta adekvatnu uzvišenost te dostojanstvo kakvo zaslužuje tema teksta. To je bilo teže zato što Rimljani, kao ni Grci, nisu poznavali interpunkcijske znakove, stoga su bile potrebne temeljite pripreme za čitanje i revnost učitelja koji je uvijek morao paziti, ispravljati i vlastitim primjerom upućivati učenike na ispravno čitanje (Pandžić, 1990). Nakon čitanja, učenici su raspravljali o tekstu, poukama, epizodama, junacima, a često su dobivali zadatak i braniti različite teze kako bi što bolje izoštrili govornička osjetila i vještine te utemeljeno zastupali svoje stavove. Što su učenici mogli naučiti od Vergilija?

U prvom svom djelu, *Eklogama*, Vergilije opisuje karakteristike pastirskoga života. Osim bukoličkoga ili pastirskoga epa s ciljem upoznavanja čitatelja s pastirskim životom, njegova je uloga uglavnom utilitarna s ciljem veličanja lika i djela Augusta Cezara. Od odgojnih poruka izražena je zahvalnost, zatim bogobojažnost te pravednost. U drugoj i petoj eklogi poručuje kako treba poštovati i slušati starije: „Stariji, ti si, Menalka, i pravo je, ja da te slušam.“ (Vergilije, V. ekloga, 5). U pastirskom je životu poštivanje starijih bilo od iznimne važnosti, ako je netko stariji u pravilu je značilo i da je iskusniji, stoga je red i pristojnost uvijek slušati starije i raditi bez pogovora po njihovom nalogu. U sedmom pjevanju Vergilije upućuje na poniznost i skromnost:

*Arkadski okitite, o čobani, pljuštem pjevača
Koji raste, nek Kodru od zavisti utroba puca;
Ili stan l' me hvalit preko mjere, bakrom čelo
Obvijte, budućem pjesniku zli da ne naudi jezik.*
(Vergilije, VII. Ekloga: 25)

Slobodnim prijevodom poruka bi glasila: tko se hvali, taj se kviri. Pastir Tiris, kao vrstan pjesnik, odbija biti okićen bršljanom kao što dolikuje njegovoj slavi. Boji se da će pretjeranim sjajem vijenca izazvati zle i zavidne jezike koji će ga preko mjere hvaliti, a onaj koga ljudi previše hvale bogovi rado unesrećuju. Poruka je to i o skromnosti, pjesnik odbijajući zasluženi vijenac ujedno odbija i oholost. Vijenac je u antici bio kao nakit, dobili bi ga vrsni muškarci (pjesnici, sportaši, ratnici) za svoja djela i podvige. On je bio poput krune. Poruka o potrebi skromnosti i odbacivanja kićenoga i skupoga i danas je prijeko potrebna. Kada su novac i „skupe“ stvari statusni simbol, ljudi pokušavaju kupiti sreću ne shvaćajući zapravo da se najbolje stvari u životu ne mogu kupiti. Sreća se nalazi u nama samima te ćemo poniznošću, skromnošću i odbacivanjem skupoga pronaći mir i dragocjene stvari u sebi. Sličnu je poruku poslao i Papa Franjo tijekom izbora 2013. (Večernji list 14. 3. 2014), zadržavši svoj željezni križ umjesto zlatnoga, koji su pape do tada nosili, čime je poručio da je skromnost vrlina koja nam je danas itekako potrebna. Skromno su živjeli i Vergilijevi pastiri koji su štovali bogove, brinuli se za stado i imanje, svirali frulu, slušali starije i živjeli sretnim životom.

U drugom djelu, *Georgikama*, u četiri pjesme opjevao je Vergilije sve blagodati seoskoga života i rada. Pomalo idealistički i poticajno, Vergilije je prvi pjesnik koji pjeva o ljepotama rimskoga sela. Slično poput Hezioda (7. st. pr. Kr.), koji je bio jedan od rijetkih Grka koji nisu smatrali fizički rad nužnim zlom ili sramotom, Vergilije je vidio spas u svakidašnjem i mukotrpnom radu.

O ljepotama seoskoga posla pjeva Vergilije u *Georgikama*. Osim izvrsnoga pjesničkoga umijeća i prave naslade u čitanju, pjesnik kroz cijelo djelo, sublimirano ili direktno, prenosi konkretne odgojne poruke i savjete koje je stoljećima poslije Voltaire sažeo u misao kako bi svatko trebao obrađivati svoj vrt. U prvom pjevanju pjeva o ratarstvu, ratarskom oruđu, oranju, sijanju, gnojenju i ostalim procesima kojima treba njegovati zemljište kako bi bilo plodno. Vrlo jednostavnim „filozofijom“ kako čovjek treba raditi da bi uživao, pjesnik savjetuje o konstantom radu na polju i brizi oko uroda:

*Ako marljivo korov trnokopom ne budeš kreso
I bukom plašio ptice i na polju punom hlada
Sjenku uzbijoj kos'jerom i molio bogove za dažd.
Zalud ćeš gledat, hrpu gdje drugi veliki zgrnu.
A ti ćeš tresući hrast u dubravi glad utaživat.
(Vergilije: Georgike, I. pjevanje: 155)*

Nije li isto i s ljudskim životom i znanjem? Ako konstantno ne učiš, ponavljaš i nadograđuješ znanje, zarast će korov i uzalud ti dotadašnji trud – cjeloživotno obrazovanje. Dok će drugi napredovati, ti ćeš se morati zadovoljiti „žirovima“, ili kako to obično u životu biva, mrvicama s tuđeg stola. obrađivanje zemlje je kao i učenje, kontinuiran proces te on treba biti maran i predan kako bi sjeme naišlo na plodno tlo i urodilo plodnom žetvom i onda iduće sezone sve ispočetka jer znanje, kao i zemlju, treba konstantno obnavljati.

U prvom pjevanju Vergilijevih Georgika nalazimo praktične savjete i znanja iz biologije, sociologije i povijesti. Vergilije nije propustio priliku upozoriti čitatelja na pogubnost rata:

*Pravda je pom'ješana i krivda; toliki po sv'jetu
Rati, tolike vrste zločinstva; ne mari za plug
Niko, polja su pusta, jer odgnani seljaci,
Srpi krivuljasti se u mače prekiavaju tvrde.
(Vergilije, Georgike, I. pjevanje: 505)*

Vergilije slavi i priželjkuje mir, a ratno stanje uspoređuje s kaosom. Opisujući rat upotrijebio je alegoriju vozača borbenih kola koji je izgubio nadzor nad konjem pa hrli u propast prema kojoj ga vuku neobuzdani konji.

U drugom pjevanju pjesnik opisuje poslove u čast boga Bakha, o brizi, sadnji i potkresivanju drveća, a posebnu pozornost posvećuje brizi oko vinove loze. Zahvaljuje se zemlji na pravednosti (Vergilije: 459) jer zemlja obilno vraća ono što se u nju posije. Oštro osuđuje lakomost i dangubu gradskoga života. Smatra da od nerada i lijenosti dolaze sve nevolje, uključujući i krvave ratove. Osjeća odbojnost pred pohlepom i ne može se prestati čuditi ljudskoj želji za prekomjernim stjecanjem bogatstva. Kao lijek od navedenih poroka savjetuje vrli seoski rad te smatra kako je ratarski posao za državu vredniji i časniji od raznih nepoćudnih spletkarenja. Poziva se na povijest i osnivače Rima, Romula i Rema, koji su primili pastirski odgoj i u njima traži potvrdu da je takav čestit odgoj valjan.

*Blago čovjeku onom, upoznati kome je dano
Uzroke sv'jeta, te svaki je strah i neumoljivu sudbu
Pod noge bacio i huk nenasitne Aheron – vode;
Ali blago i onom, ko poznaje bogove poljske,
Boga Pana i starca Silvana i Nimfe sestre!
Za vlas, što narod je daje, za kraljevski ne mari grimiz
On nit' s ubogim tuži ni zavidi onom, ko ima,
Trga plodove s grana i one, što zemlja ih sama
Nosi od volje svoje, nit' zakone gvozdene vidje,
Državnu pisarnicu ni bučni ikada forum.
Drugi veslima more prevarljivo mute i hrle
U rat i prodirat znadu do pragova kraljevskih dvora.
(Vergilije, Georgike, II. pjevanje: 495–500)*

U trećem pjevanju pjeva o stočarstvu, svakodnevnim poslovima i brigama koje zaokupljaju stočare i daje im savjete kako da ih što bolje riješe. Vergilije hvali stočarski posao, iako bi se nekomu možda učinilo da je on neznatan i prost. On odaje priznanje seljacima i stočarima na njihovoj marljivosti i čestitosti. Ujedno obavještava čitatelja i hvali se kako je on prvi pjesnik koji uz božju pomoć pjeva o toj temi:

*Nastojte, seljani vrli, oko toga, otud se hvali
Nadajte. Dobro znadem, koliko je o tome teško
Pjevati i o stvarima o neznatnim dostojno zborit*

*Ali na zapuštene vrhunce Parnaske mene
Vuče ljubav i rado po brdima šećem, kud do sad
Nije niz obronak nisi Kastaliji vodila staza.
Zapjevat, Palijo časna, sad trebam ustima punim
(Vergilije, Georgike, III. pjevanje: 290 – 295)*

Odgojna je poruka koju pjesnik u ovim stihovima odašilje univerzalna i možda u današnjem svijetu potrebna i primjenjivija negoli je bila u rimsko doba. Pjesnik se ponosnom ističe i slavi stočarski i poljoprivredni rad te je sretan što su upravo njemu muze dodijelile privilegij da opiše njegove ljepote. Ratarima daje dostojanstvo, a čitateljima poručuje: blago onomu tko radi ono što voli. Nikad možda ta poruka nije bila potrebna nego u današnje vrijeme konzumerizma i globalizacije kada se djeci, već od malih nogu, nameću potrošačke navike i pobude. Djeca i mladi često, po savjetu roditelja ili utjecajem medija i okoline, ne biraju obrazovanje i zanimanje prema pozivu koji osjećaju, odnosno onome što bi željeli raditi ili što ih posebno zanima i što vole, već se u odabiru zvanja i zanimanja vode prvenstveno ekonomskom logikom i zanimanjima za koja smatraju da će im omogućiti veća primanja i lagodan život. Takvo razmišljanje je pogrešno i vodi u propast. Ne postoji bolji posao nego ako radiš ono što voliš. Onda ćeš s puno volje, truda i ljubavi prionuti poslu, a uspjeh i rezultati neće izostati. Posljedično na rezultate doći će i situiranost, novac i imovinska sigurnost. Bez entuzijazma i zalaganja nema napretka, što je uvidio i Vergilije, zato oštro osuđuje pohlepu i divi se seljacima koji najbolje rade. Njihove obitelji ne oskudijevaju ni sa čim zato što rade ono što vole i znaju, a kada bi se svi ugledali u njih društvo bi bilo uređenije i poticajnije. Sličnog je mišljenja bio i Vergilijev suvremenik Kvint Horacije Flak koji u svojoj satiri *Osuda lakomosti* iznosi kako ljudi u težnji za boljim životom sa zavišću gledaju na druga zvanja umjesto da sami, prema danim sposobnostima, grade i učvršćuju svoju sreću i zadovoljstvo (Zgorelec, Predgovor u izdanju Horacije Flak, 1998). Naravno, u usporedbi Vergilijeva doba i današnjega, ljudi su u prošlom vijeku bili u puno težem položaju. Postojalo je tek nekoliko praktičnih zanimanja i odabir je često bio uvjetovan obiteljskim nasljeđem i odgojem. Rimski nas povijest uči da su mnogi veliki Rimljani istinski osjećali svoj poziv te su promišljali i živjeli s njim, i to je zasigurno jedan od razloga zašto je mali pastirski i trgovački gradić ubrzo postao stup zapadne civilizacije. Danas postoji puno više zanimanja, profesija i potencijalnih radnih mjesta, ali zbog krivih i nametnutih predodžbi biraju se „najpopularnije“ profesije za koje se misli da „same po sebi“ donose ugled i društveni status. Danas svi žele biti ekonomisti, pravnici, pjevači, nogometaši i to zato što je to „najisplativije“, a ne zato što vole taj poziv. Posljedica je toga zasićenje tržišta rada i velika nezaposlenost, a pridodamo li tome još i druge šire društvene probleme lako ćemo pronaći uzroke bezizlazne ekonomske i društvene krize, korupcije i nepotizma. Uostalom i Rim je propao zbog sličnoga problema, iako je stoljećima bio na vrhuncu ekonomske moći. Državna je blagajna Rima rijetko bila prazna, ali kada su umjerenost i čestiti život zamijenjeni nemoralnim načinom življenja, kada su odgoj i obrazovanje postali „nakit“, a ne put u bolju budućnost i

podloga za rad, kada je narod bio gladan, a glad je utaživao gladijatorskim i cirkuškim predstavama te kada su se bezumni carevi prihvatili žezla, tada su kola krenula nizbrdo i strovalila se u bezdan. Vergilije upravo o tome, izravno ili neizravno, piše i u četvrtom pjevanju. On opisuje poslove i divi se pčelama i pčelinjaku. Ne može se načuditi kako pčele marljivo i složno rade: „kao da žive u nekoj pomno organiziranoj državi“ (komentari prevoditelja Maretića u: Vergilije Maron, 1994). Pjesničkim je slikama lirski opjevao i poučio nas boljem danu i boljem sutra, ohrabrio nas da, ako nam krene loše, poslije zime dolazi ljeto ili *post nubila Phoebus* – poslije oblaka dolazi sunce. To znaju i pčele te nakon zimskog sna:

*Kad zlačano sunce odagna zimu i stjera
Pod zemlju i ljetnim sjajem kad nebo opet se zasja,
Pčele po dolima se i šumama odmah razlete
(Vergilije, Georgike, IV. pjevanje: 50 – 55)*

Nakon *Bukolika* koje su tipski niskoga stila i spadaju pod pastirski rod, *Georgika* pisanih u srednjem stilu te didaktičkoga roda, u trećem i zadnjem svojem djelu *Eneidi* Vergilije je ostvario visoki stil epskoga roda.

Vergilije je u povijesti ostao zapamćen po tome što je svojoj naciji podario nacionalni ep. Po Oktavijanovu napatku okosnicu je priče sačinjavala legenda o junaku Eneji koji je izbavio bogove i doveo ih u Lacij te je pobijedio i združio se s italjskim starosjediocima i osnovao novu kraljevinu. Pretpostavlja se da su legendu o Rimljanima, kao baštinicima Trojanaca, na Apeninski poluotok sa sobom donijeli sicilski Grci u 8. st. pr. Kr., a s vremenom je rimski narod prihvatio legendu te su ugledne rimske senatske obitelji počele izvlačiti svoju lozu i povijest od trojanskih junaka. Julijevci su se uistinu smatrali potomcima Enejina sina Jula i prije Cezara sloville su za jednu od najuglednijih rimskih obitelji. Budući da legenda o Eneji i putovanju Sredozemljem sama po sebi nije bila dostatna i nije predstavljala dovoljno građe za veliki ep kakav Rimljani zaslužuju, Vergilije je morao dobro proučiti rimske običaje, grčke bogove i mitologiju kako bi nadogrudio priču epizodama o propasti Troje, epizodama u Africi, podzemnom svijetu, bitkama s Italcima itd. Upravo je zato Vergilijev posao bio teži od Homerovoga. On nije prepjevao poznatu pjesmu iz narodne književnosti i tradicije, on je sam morao izmisliti, uskladiti rimsku predaju s grčkim elementima kako bi epu podario zasluženu vjerodostojnost i veličinu. Dodatno je sve trebalo prenijeti u savršene latinske stihove kako bi se zadovoljile potrebe izbirljive i rafinirane rimske publike. Punih deset godina Vergilije je marljivo radio na epu. Prvo je načinio skicu u prozi, a zatim lomio dijelove poput kipara. Pomno ih je tesao i dotjerivao sve dok nisu zadobili konačne oblike pjevanja kakve danas poznamo (usp. Rac, predgovor Vergilijevoj Eneidi). I uspio je jer su Rimljani s velikim zanosom prihvatili djelo. Napokon su se mogli podičiti vlastitim epom, jednako velikim i sjajnim poput grčkoga. Vergilije je epom afirmirao rimsku književnost i povijest. Njegov je tekst bio glavna tema proučavanja u rimskim školama, nezaobilazna literatura i štivo za učenike i odrasle, a kao i u prethodnim Vergilijevim djelima, i u ovom se štivu za Rimljane, ali i današnje učenike, krije mnogo poučnoga i zanimljivoga.

Već u prvom pjevanju, uobičajenom invokacijom, Vergilije ne bježi od tradicije i uobičajenoga uvoda. Međutim, njegova hvala bogovima nije samo šablonska. U nekoliko epizoda iskazuje poštovanje i divi se moći bogova bez čijih usuda i volje ništa nije moguće. Time Rimljane upućuje na poštivanje bogova jer za razliku od Grka i ostalih drevnih naroda Rimljani su bili najmanje bogobojažni. U prvom pjevanju nevolje na pučini završavaju upravo božjom voljom i presudom Neptuna:

*Zar je smionost u vas tolika s vašeg roda,
Te se usudiste zemlju uzljuljat i nebo, vjetri,
Bez volje moje božanske i gradit metež toliki?
Ja ću vas! – ali vale umiriti bolje će biti.
Drugi put ja ću vas kaznit drugačije, skrivite li štogod.
A sad bježite brže i recite vašem kralju:
Nisu zapale njemu, već meni nemile ostve
I nad vodama carstvo. Gospodar je grdnim hridima
Stanima, Eure, vašim; u dvorima neka se tima
Razmeće Eol, ne vjetro u zatvoru zaprtim vlada.
Reče, i pravo još ne dorekavši umiri more.
(Vergilije, Eneida, I. pjevanje: 135–140)*

U epu se slavi gostoprimstvo kao poželjna rimska karakteristika i vrlina te su mnoge rimske obitelji bile gostoljubive, bez obzira na stalež i bogatstvo, jer se smatralo poželjnim i hvalevrijednim ugostiti prijatelja ili nepoznatoga putnika. Tako je bio ugošćen i Eneja u Kartagi kod kraljice Didone, a kada se iskrcao u Siciliji dostojno ga je počastio i ugostio prijatelj Akest. Nakon što je primljen i počašćen, Eneja je nakon dugoga i iscrpnoga puta napokon smogao vremena i prigodu dostojno se zahvaliti pokojnomu ocu. Organizirajući pogrebne igre iskazao je poželjnu vrlinu: poštu oca i obitelj i zahvali se za sve što su za tebe učinili. U Rimu je otac predstavljao glavu obitelji i vrhovnoga gospodara kuće, kao što je spomenuto u prethodnim poglavljima. *Pater familias* se od malih nogu brinuo za muško potomstvo vodeći sinove na različite poslove da bi ih neposredno iz prve ruke učio o odnosima s klijentima, radu i upravljanju imanjem, ophođenju, zatim tjelesnomu odgoju, jahanju, plivanju, borbi kopljem i mačem te svim ostalim što će muškom potomku koristiti u razvoju. Za žensku djecu, otac kao poglavar obitelji također odgovara. Ženska djeca su se uz majku učila čestitosti i uzornom vladanju, a očevi su prije svega radom i stjecanjem imutka brinuli da kćerima steknu dostojan i dostatan miraz. U očevu čast Eneja organizira prigodan pokop popraćen tužaljkom i prinosi žrtve bogovima.

*Kada sjutradan rano u osvitu bijeli danak
Razgna zvijezde, onda u skupštinu zovne Eneja
Drugove s žala cijelog i s grobnoga reče im humka:
„Stare krvi božanske o porode, slavni Dardanci,
Mjeseci izlaze sad i napunjuju godišnji okrug,
Kako ostatke i kosti božanskog sahranismo oca
U zemlju mi i oltare posvetismo žalosne njemu.*

*Ako se ne varam, ovo je dan, u tuzi što svagda
Ja ću ga častit – tako odredili vi ste, o bozi.
(Vergilije, Eneida, V. pjevanje: 45–50)*

Rimljani su, za razliku od Grka, u žrtvovanju prikazivali praktičnost. Prinosili su žrtve prvenstveno u prigodama i u pravilu su zauzvrat očekivali „protuuslugu“ od bogova. Osim za navedeni primjer ukopa, kada bi žrtvama nastojali udobrovoljiti bogove za pokojnikovu dušu, žrtve su prinosili prije plovidbe ili putovanja za sretan put u zamjenu za proročanstva o uspjehu poslova, ljubavnim pitanjima itd. Nakon žrtve, Eneja je u čast oca organizirao i ratne igre. Natjecatelji su se nadmetali u lađarenju, trčanju, šakanju, luku i strijeli te u utrci konjima.

Briga za obitelj u Rimu bila je primarna, a snaga se Rima oslanjala na jakost rimskih obitelji. Obitelj je za Rimljana jednako važna kao i država, a ponekad i važnija, budući da je i sama država tvorevina jedne ili više velike obitelji. Bez obitelji nema ni države. Za Rimljane su u prvom planu u javnom životu država, zakon i umijeće ratovanja, a u privatnom obitelj i poljodjelstvo. Odajući počast ocu Eneja slavi glavu svoje obitelji. U samom epu kroz više se pjevanja slave vrle obitelji te se izvodi njihovo stablo kao potvrda plemenitoga podrijetla. U današnje se vrijeme i u današnjem odgoju važnost obitelji, kao bazične stanice društva, nažalost sve više trivijalizira i umanjuje. S jedne se strane zbog neoliberalnih pogleda na svijet obitelji sve manje pridaje važnost, a s druge se strane pojam obitelj iskorištava za populističke nakane i ideologije često zagovarajući nerealne krajnosti.

U osmom pjevanju Eneja veliča rod i podrijetlo, o čemu su Rimljani vodili računa. Izvodili su rodoslovlje od bogova, a podrijetlo je bilo najvažnije za uspinjanje na društvenoj ljestvici. Vrlo rado su se junaci u motivacijskim govorima, da bi rasplamsali junaštvo svojih vojnika, pozivali na očeve i pretke.

*Što ste željeli željno, dušmane satrt – imate;
Sad vam je, junaci, bojak u ruci. Svaki na ženu
I kuću svoju nek misli, otaca se velikih slavnih
Sjećajte djela; sami potecimo k vodi, u hitnji
Dok im se koraci prvi kolebaju istom izišav.
Smjelima pomaže sreća.
(Vergilije, Eneida, X. pjevanje: 280–285)*

Ne čudi ljubav prema očevima – *pater familias* je bio najzaslužniji za odgoj dječaka, ali i otac je jednom bio dječak te je i on primio odgoj od svog oca stoga se na sina prenosila i djedova slava. Takvim se odgojem sustavno stvarao identitet i osjećaj pripadnosti, prenošenje obiteljskih vrlina i časti s koljena na koljeno. Pedagogija, prema Praniću (2001), takav način prenošenja vrijednosti iz generacije u generaciju naziva kontinuitetom u odgoju. S jedne strane odgoj je konzervativan (u rimskom primjeru zato što čuva stečevinu predaka), a s druge strane progresivan jer na toj stečevini svaka generacija ugrađuje nešto svoje, suvremeno te tako unapređuje odgoj i prilagođava ga aktualnom vremenu. Znakovita je još jedna pouka u desetom pjevanju, a to je da sreća prati hrabre. Iako se u epu sreća u ovom kontekstu spomi-

nje prije odlaska u boj, izreku možemo primijeniti i pronaći u načelima rimskoga odgoja. Veličina rimskoga genija i probitka u životu glasi: Radi, trpi i čekaj svoju priliku. U današnjem vremenu, kad je poljuljan sustav vrijednosti, takva bi poruka trebala doprijeti do naših odgajnika. U sustavu vrijednosti u kojem se prvenstveno štuje novac i moć ljudi se zaslijepljuju i gube iz vida činjenicu da novac ne dolazi sam po sebi, već ga je potrebno zaraditi, a većina želi sve „sad i odmah“. Kada im to ne pođe za rukom postaju nezadovoljni životom pa ne biraju sredstva kako da ostvare cilj. Rijetki se nažalost povode za rimskim motom te sustavno i predano rade na sebi i čekaju priliku. Možda nekada nije dobro niti predugo čekati, ali radom i strpljenjem stvaramo poslovne i životne prilike. Pod utjecajem medija i vršnjaka djeca i mladi „često gube kompas“ i ne znaju stvoriti, a niti prepoznati priliku za uspjeh. I iz toga nam je razloga potrebna doza rimskoga genija – poniznosti, strpljivosti i predanosti te hrabrosti i odlučnosti kada nam se sreća nasmiješi. Međutim, nije ni u rimskom odgoju sve dobro i primjenjivo u današnje vrijeme. Naime, u desetom pjevanju piše:

*Ovdje sad leži, strašni o junače; dobra te ne će
Majka sahranit ni dići nad kostima hum u domaji;
Pušten si pticama divljim, il' bačena u more val će
Nositi tebe, te gladne će ribe ti lizati rane.*
(Vergilije, Eneida, X. pjevanje: 555–560)

Eneja je bio osvetoljubiv i u odlučnosti poprilično okrutan u kažnjavanju svojih neprijatelja. Nasreću, danas su takve vrline društveno nepoželjne i neprihvatljive, prvenstveno zbog utjecaja kršćanskoga odgoja koji promiče milosrđe i oprost, umjesto okrutnosti i osvete.

Vergilijev ep, osim književne težine, posjeduje izrazitu sociološku i odgojnu vrijednost za Rimljane. Epom se pjesnik izražava u ime cijele zajednice kojoj pripada. Vergilije piše i govori u ime svih Rimljana jer je u pitanju sudbina svih pripadnika zajednice. Osim što govori u ime cijele zajednice, epsko pjesništvo govori i o stvarima koje su za cijelu zajednicu životno važne. Epsko pjesništvo javlja se samo u nekim povijesnim okolnostima i samo u nekim tipovima društvenih situacija. Najčešće se javlja onda kada zajednica neke događaje iz prošlosti ili sadašnjosti vidi kao povijesno presudne. Nije slučajno što se *Eneida* javlja u času kad je svaki Rimljanin duboko svjestan svjetske važnosti Rima. Govoreći o osnutku Rima ona govori i o važnosti onih koji Rimom vladaju u času kad ep nastaje (Pavličić, 1998).

Vergiliju su važne već spomenute odgojne poruke iz epova poput bogobožnosti, pobožnosti, poštivanja roditelja i starijih, junaštva, poštenosti, upornosti, predanosti i vjernosti, nepokolebljivoj volji i hrabrosti, a on s tim vrlinama poistovjećuje Rimljane. Poistovjećivanjem se tvori identitet određenoga naroda ili skupine. Identitetom se utvrđuje ono što je poželjno, određuju se norme kojih se trebaju pridržavati članovi zajednice – ako se ne pridržavaju, pojedinci će biti odbačeni. Zahvaljujući identitetu zajednica postaje samosvjesna, a epskim se pjesništvom najneposrednije razrađuje onaj pogled na svijet na kojem je zajednica kao društveni organizam utemeljena (Pavličić, 1998). Vergilije je Eneidom odredio „normative“ za ponašanje, svjetonazor i dje-

lovanje svakoga pojedinca koji se želio smatrati Rimljaninom. Propisao je konkretne odgojne smjernice i poželjne vrline i vrijednosti kojima bi svaki Rimljanin trebao stremiti. Pojednostavljeno rečeno, u *Eklogama*, *Georgikama* i *Eneidi* propisao je pravila „lijepoga ponašanja“ i svojim je djelima dao naputke za čestiti život. Ne podcjenjujući nijedno zanimanje upućuje na ispravan život i odgoj: seljake, pastire, građane, trgovce, ratnike, vladare i sve staleže koji su bili kotači zamašnjaci rimskoga razvoja.

Vergilije je, stoga, osim odgojitelja književnika, i odgojitelj Rimljana. Za razliku od Homera, koji je „na papir“ prenio već uvriježene vrijednosti iz narodne predaje, Vergilijev je posao bio daleko teži. Kao pjesnik morao je voditi računa da u umjetničkoj epskoj poeziji postoje jasna pravila. Za umjetničku je poeziju, doduše, karakteristična pjesnička sloboda, ali u njoj također postoji i sklonost da se, barem u epici, stvori predodžba o nekom idealnom uzoru i da se ta predodžba onda nasljeđuje, kao što je to uspio Vergilije (Pavličić, 1998). Stvorivši Eneju kao glavnog junaka epa, Vergilije je ujedno u njemu stvorio i odgojni uzor i ideal jer svaki bi Rimljanin trebao težiti k tome da nasljeđuje njegove osobine jer je Eneja oličenje savršenoga Rimljanina.

5. Zaključak

Rimski odgoj od početka njeguje i promiče vrednote poput praktičnosti, skromnosti, efikasnosti, brige za državu, povezanosti sa svakodnevnim životom, odlučnosti i umjerenosti. To su odgojne vrijednosti koje su i danas potrebne. Rimski odgojitelj Seneka ustvrdio je da djeca trebaju učiti za život, a ne za školu. Rimski književnici pisali su s ciljem da zabave i pouče čitatelja. Svjesni da su „planetarno“ popularni nastojali su promicati poželjne odgojne vrijednosti i uputiti čitatelja u čestit život. Ciceron, Vergilije, Horacije, Apulej su i svojim uzornim životom promicali vrijednosti o kojima su pisali. Veliki rimski pisci su za sobom ostavili vrijedne zapise i dalekosežno utjecali na razvoj zapadnoeuropske kulture.

Literatura

1. Apulej. (1997). *Zlatni magarac*. Zagreb: Cid.
2. Cezar, G. J. (2010). *Moji ratovi*. Zagreb: Jesenski i Turk.
3. Ciceron, M. T. (1975). *O krajnostima dobra i zla*. Sarajevo: Veselin Masleša.
4. Dujmović-Markusi, D. (2012). *Književni vremeplov 1: čitanka iz hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije* (str. 268–294). Zagreb: Profil International.
5. Eisner, B., Horvat, M. (1948). *Rimsko pravo*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
6. Flak, K. V. (1998). *Satire i epistule*. Velika Gorica: Papir.
7. Gwynn, A. (2011). *Roman education from Cicero to Quintilian*. Charleston: Nabu Press.
8. Kišiček, G. (2011). *Usporedba antičkoga i suvremenoga poimanja dobroga govornika*. *Diacovensia*, 19(1), 115–132.
9. Krasić, S. (2013). *Nastanak i razvoj školstva od antike do srednjega vijeka*. Zadar: Sveučilište u Zadru.

10. Lenzen, D. (2002). *Vodič za studij znanosti o odgoju*. Zagreb: Educa.
11. Maron, P. V. (1994). *Djela P. Vergilija Marona*. Velika Gorica: Papir.
12. Pandžić, V. (1990). *Književnost u starom rimskom odgoju*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 25, 29–40.
13. Pandžić, V. (2001). *Putovima školske recepcije književnosti*. Zagreb: Profil.
14. Pavličić, P. (1998). Epsko pjesništvo. U: Z. Škreb, A. Stamać (ur.), *Uvod u književnost* (str. 413–433). Zagreb: Nakladni zavod Globus.
15. Pranjić, M. (2015). Autohtoni starorimski odgoj. *Napredak*, 156 (1–2), 169–203.
16. Pranjić, M. (2013). *Odgoj u vrijeme antike*. Zagreb: Hrvatski studiji (skripta za isključivu upotrebu studentima).
17. Pranjić, M. (2001). *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski studiji.
18. Rac, K. (1932). Predgovor. U: P. M. *Vergilije, Eneida* (str. I–XX). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
19. Svalina, V., & Bogнар, L. (2013). Glazba i glazbeno obrazovanje u starom i srednjem vijeku. *Napredak*, 154(1-2), 219-233.
20. Šicel, M. (1990). August Šenoa kao kritičar hrvatske književnosti. U: M. Šicel, *Ogledi iz hrvatske književnosti* (str. 17–25). Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
21. Vergilije, P. M. (1932). *Eneida*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
22. Vratović, V. (2008). *Rimska književnost*. Zagreb: Biakova.
23. Vyhor, S. (2011). Upbringing of boys and girls: historical aspect (From pre-Christian period up to the Middle Ages). U: *Ruska znanstvena i praktična konferencija s međunarodnim sudjelovanjem* (str. 143–150). Ekaterinburg: Ministarstvo obrazovanja i znanosti Ruske Federacije.
24. Wilkins, S. A. (2001). *Roman education*. Cambridge: Cambridge Universtiy Press.
25. Zaninović, M. (1988). *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
26. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/179408/education/47476/Ancient-Romans> (posjećeno 28. kolovoza 2014).
27. <http://www.matica.hr/vijenac/529/r/Razgovor/> (posjećeno 28. kolovoza 2014).
28. http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf (posjećeno 1. rujna 2014).
29. <http://www.vecernji.hr/svijet/vrli-papa-odbio-zlatni-kriz-nosio-si-kovceg-vozi-se-obicnim-autom-524432> (posjećeno 1. rujna 2014).

DEVELOPMENT OF THE ANCIENT ROMAN EDUCATION

Abstract: *Roman education was associated with daily and practical life from the very beginning. The period of relatively indigenous Roman education was parted by growing influence of Greek culture, and the next developmental level came with transition from Republic into the Empire. Association between Roman education and literature is evident. Roman writers sought to write for the purpose of entertainment, but also to teach the reader, and Virgil achieved the greatest success in mentioned intention. In this paper we provide an overview of the history of Roman education, starting with description of the way Ancient Romans raised children and of the values that they promoted through education.*

Keywords: *Contemporary education policy, Roman education, Roman writers*